ÎNSEMNĂRI FILOSOFICE

SCEPTICISMUL ÎNAINTE DE SCEPTICISM

MARIUS DOBRE

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”,
Academia Română

Skepticism before Skepticism. A good number of historians of philosophy – more precisely, the majority of those who have studied the ancient skeptical orientation – maintain that the Pyrrhonian moment represents, in the development of ancient Greek philosophical thought, merely a major turning point toward skepticism, rather than the absolute beginning of this way of philosophizing. There would have been several thinkers prior to Pyrrho who expressed pessimistic ideas, more or less „sporadically”, in their writings, as would have been only natural – after all, the ancient Greeks were not programmed for “optimistic” thinking or for dogmatic thought (to use the expression of the ancient skeptics themselves). Ancient skepticism, Pyrrhonism, did not arise out of nothing either. In what follows, we will briefly trace several pre-Pyrrhonian trajectories „suspected” of skepticism.

Keywords: the beginning of philosophical skepticism, Pyrrhonism, pre-Socratic philosophers, the distinctions drawn by Sextus Empiricus.

1. PYRRHON – ÎNCEPUTUL SCEPTICISMULUI FILOSOFIC?

O bună parte a istoricilor filosofiei, mai precis majoritatea dintre cei ce s-au ocupat cu orientarea sceptică antică, susține că momentul Pyrrhon este, în evoluția gândirii filosofice grecești antice, doar unul de maximă cotitură spre scepticism, dar nu începutul absolut al acestei maniere de filosofare. Ar fi existat mai mulți gânditori înainte de Pyrrhon ce au expus idei pesimiste, mai mult sau mai puțin „sporadic” în scrierile lor, așa cum ar fi fost și firesc, că doar nu erau vechii greci programați la gândire „optimistă” sau la gândire dogmatică (pentru a ne exprima precum scepticii vechi).

Pyrrhon din Elis (365–275) este totuși cel pe care istoricii filosofiei sceptice îl dau ca întemeietor al curentului sceptic antic.

În descrierea pe care o face Diogenes Laertios filosofiei sceptice și pe care el o execută (atenție!) doar atunci când vorbește despre Pyrrhon, avem ceva clar, fără echivoc, despre această „doctrină” (ghilimelele sunt relevante aici pentru a sublinia faptul că niște filosofi care nu promovau nicio idee nu puteau în principiu avea nicio doctrină, conform spuselor lor):

„Scepticii (Σκεπτικοί)[1] încercau (...) necontenit să răstoarne dogmele tuturor şcolilor, dar ei nu enunţau nici una. Deşi mergeau până acolo încât înfăţişau şi expuneau dogmele celorlalţi, ei singuri nu exprimau nimic hotărât, nici chiar faptul că nu stabileau nimic […], spunând, de pildă: «Nu definim nimic, deoarece altfel am aluneca în definire, dar noi înfăţişăm teoriile celorlalţi cu scopul de a arăta atitudinea noastră chibzuită […]». Astfel, prin expresia «noi nu definim nimic» se indică starea lor de echilibru indiferent, care e la fel arătată şi de celelalte expresii: «Nu-i mai mult un lucru decât altul», «Orice enunţare îşi are opusul ei» şi altele la fel”[2].

Dar o autentică sistematizare a scepticismului o găsim mai târziu, abia în scrierile lui Sextus Empiricus. Pentru a cântări mai bine în acest moment atât ideile sceptice anterioare, cât și posterioare lui Pyrrhon, este utilă și această prezentare aparținând lui Sextus:

„Scepticismul este posibilitatea de a opune – prin antiteze – atât lucrurile sensibile, cât și lucrurile inteligibile în toate felurile, o însușire datorită căreia noi ajungem, în virtutea forței egale de argumentare, determinate de lucruri și aserțiuni opuse, mai întâi la suspendarea judecății și apoi la netulburare”[3].

Dacă în ceea ce privește existența unei „doctrine” sceptice este dificil de vorbit (dat fiind că scepticii înșiși nu erau de acord în acest sens), despre existența unei școli, a unei tradiții sceptice se poate discuta. Sextus Empiricus are exprimări care confirmă convingerea sa într-o direcție de gândire sceptică ca fiind diferită de alte direcții de gândire[4]. Comentatorii preiau și ei ideea de școală; de exemplu, Victor Brochard numește „sectă” orientarea sceptică chiar pe prima pagină a cărții sale despre scepticii greci[5]. Dar, pentru o imagine și mai clară asupra a ceea ce se înțelege în genere prin orientarea sceptică antică grecească, să amintim că cei mai mulți istorici sunt de acord că aceasta are cel puțin trei mari etape întinse din secolul IV î.H. până în secolul II d.H.: pyrrhonismul (având gânditori emblematici pe Pyrrhon și Timon), Noua Academie (Arcesilaos, Carneade, Clitomah, Philon, Antiochus) și neopyrrhonismul (Enesidem, Agrippa, Sextus Empiricus)[6].

[1] Interesant este că termenul σκεπτικός se referă la cineva care „observă”, care „reflectează”; în particular, totuși, Σκεπτικοί sunt filosofii pyrrhonieni care și-au făcut o „profesiune din a observa, de a nu afirma nimic” – vezi Anatole Bailly, *Dictionnaire grec-français*, https://bailly.app/skeptikos. Opusul filosofului sceptic este δογματικός, cel care „afirmă certitudinea lucrurilor”, vezi *ibidem*, https://bailly.app/dogmatikos.

[2] Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, IX, 74, traducere de C.I. Balmuș, ediția a II-a, Iași, Editura Polirom, 1997.

[3] Sextus Empiricus, *Schițe pyrrhoniene* (*Pyrrhoneioi hypotyposeis*, cu denumirea cu care este citată lucrarea în scepticologie), I, 8. Traducere de Aram Frenkian, București, Editura Academiei Române, 1965.

[4] Vezi, de pildă, Sextus Empiricus, *Schițe pyrrhoniene*, I, 210–235.

[5] Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, Paris, 1887, republicată în facsimil de Hachette Livre și BnF, 2012, p. 1.

[6] Pentru detalii asupra filiațiilor scepticismului antic, vezi și Marius Dobre, *Logica nearistotelică în Grecia veche*, Iași, Editura Junimea, 2025, pp. 111–145.

Revenind la Pyrrhon, cum el nu a lăsat o operă scrisă, s-a scris și că Sextus Empiricus l-ar fi transformat pe Pyrrhon în „inventatorul autenticii gândiri sceptice”[7]; alții spun că Timon, cel mai cunoscut discipol al lui Pyrrhon, redându-i ideile, ar fi propovăduitorul originar al pyrrhonismului[8]. Teoria sceptică ar fi deci produsul celor ce i-au urmat[9] și îndeosebi produsul lui Sextus Empiricus, fiind singurul de la care s-au păstrat lucrări întregi. Pyrrhon este însă aproape unanim acceptat drept emblemă, sursă a curentului sceptic din filosofia greacă veche. Victor Brochard nu ezită însă să-l declare pe Pyrrhon primul sceptic autentic, cu o „teorie originală, o viziune nouă introdusă în filosofie”[10], cel ce a dat cu numele său cealaltă denumire a scepticismului antic, menținută până în era modernă – pyrrhonismul[11]. Însuși Sextus Empiricus numește deseori în cărțile sale școala sceptică drept școala „pyrrhoniană”. Să îl luăm deci pe Pyrrhon drept moment de cotitură în istoria scepticismului, care nu a început cu el, se pare, dar de la care se vorbește despre o autentică turnură filosofică în acest sens.

Înainte de Pyrrhon se poate vorbi totuși despre anumite texte, despre un corpus aparte ce a fost numit în zilele noastre scepticism latent (unde a fost inclus și Socrate însuși, din motive evidente, după cum vom vedea), diferit de pyrrhonism sau de scepticismul academic. Este normal a se identifica rudimente, elemente sau momente de scepticism și înainte de așa-numitul întemeietor al școlii sceptice antice grecești (Pyrrhon), așa cum a procedat, de pildă, Diogenes Laertios. Bertrand Russell, un filosof la care era vădită antipatia față de scepticism, susține, fără prea multe dovezi desigur, mai ales pentru că Pyrrhon nu a lăsat nimic scris și pentru că sunt puține mărturii despre el, că „doctrina sa nu cuprinde multe lucruri noi, dincolo de o anumită sistematizare și formalizare a unor vechi îndoieli”[12]. Din acest enunț nu prea onorabil pentru originalitatea filosofului grec, reținem totuși ideea că scepticismul are rădăcini mai adânci decât „doctrina” pyrrhoniană, idee pe care o promovăm și noi în acest scurt excurs prin gândirea antică greacă. În susținerea sa, Bertrand Russell probabil că s-a inspirat din mărturia lui Diogenes Laertios, din capitolul dedicat lui Pyrrhon din lucrarea *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, unde Diogenes identifică și alte „contribuții” sceptice înaintea lui Pyrrhon.

Altfel, nicio cultură nu este formată numai din viziuni optimiste asupra lumii, asupra omului și a forțelor sale de cunoaștere. În particular, grecii credeau în destin, or asemenea atitudine presupune o doză mare de fatalism care presupune o

[7] Carlos Levy, *Les scepticismes*, Paris, Presses Universitaires de France, 2008, p. 6.

[8] De pildă, Stéphane Marchand, *Le scepticisme. Vivre sans opinions*, Paris, Librairie philosophique J. Vrin, 2018, p. 63.

[9] René Rampnoux, *Histoire de la pensée occidentale. De Socrate à Sartre*, Paris, Ellipses, 2010, p. 58.

[10] Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, p. 33, p. 50.

[11] Victor Brochard, „Pyrrhon et le scepticisme primitif”, în *Revue philosophique de la France et de l'Etranger*, 6ème année, 1885, p. 517.

[12] Bertrand Russell, *Istoria filosofiei occidentale*, vol. I, București, Editura Humanitas, 2005, p. 255.

doză mare de pesimism; așadar, am putea spune că aveau o înclinație „naturală” spre pesimism.

Toate acestea vor fi fost probabil motive pentru care introducerea lui Victor Brochard la cartea sa *Les sceptiques grecs* are titlul „Les antécédents du scepticisme”. Și, după cum scrie acest cunoscut istoric al filosofiei, „dacă ar fi să credem anumiți sceptici”, originile scepticismului „s-ar confunda chiar cu cele ale gândirii umane”[13].

Totuși, cele ce urmează ne vor conduce în cele din urmă spre concluzia că gânditorii dinaintea lui Pyrrhon nu practicau un scepticism elaborat, programatic, ci expuneau unele idei mai degrabă cu iz sceptic, cu iz fatalist sau cu iz pesimist în genere. Este utilă în acest stadiu al eseului nostru și o definire sumară a termenilor de scepticism, pesimism și fatalism. Pesimismul este atitudinea filosofică prin care un gânditor vede partea nefavorabilă a lucrurilor, imposibilitatea cunoașterii, răul, suferința din lume (acestea, mai ales în varianta pesimismului ontologic). Scepticismul este mai degrabă un pesimism logico-gnoseologic, evident mai ales prin suspendarea judecății în orice domeniu. Fatalismul este credința în forța implacabilă a naturii, divinității sau destinului, astfel încât omul devine pesimist cu privire la puterea sa de a acționa în viață. Și, deseori, o gândire așa-zis negativă (din toate cele trei tipuri de mai sus) a fost numită pur și simplu sceptică. De fapt, trebuie să spunem că cele trei înțelesuri sunt confundate deseori de către cei ce nu au „pasiunea” preciziei terminologice.

Prin urmare, putem vorbi doar despre unele „elemente” de scepticism înainte de Pyrrhon. Cum avertiza totuși și Victor Brochard, să nu confundăm „mobilitatea spiritului”, „inconsistența ideilor”, „prudența” sau „teama de angajamente temerare” cu scepticismul programatic, cu „îndoiala deliberată”[14]. Dar, mai adaugă același comentator, dacă am avea la dispoziție mai multe texte de autor sau mai multe informații despre primii filosofi, poate că am găsi și mai multe „reflecții asupra limitelor și dificultăților științei, analoge celor pe care le întâlnim la succesorii lor și care se oferă natural spiritului tuturor celor ce urmăresc adevărul”[15]. În această ordine de idei, probabil că nu a existat filosof care să nu exprime unele îndoieli, să nu reflecteze la limitele cunoașterii – în fond, știința era la început și era normal să vadă mai întâi limite și apoi perspective optimiste de comprehensiune a universului. De pildă, „neîncrederea” în simțuri era comună la mulți filosofi presocratici: Parmenide, Zenon, Heraclit, Empedocle, Democrit, Anaxagora. Ideile circulau, erau dezbătute între filosofi, unele erau respinse de școli de gândire paralele sau opuse, altele erau preluate. Vechiul scepticism, pyrrhonismul, nu a apărut nici el din nimic.

Vom urma în cele ce urmează pe scurt câteva traiectorii de dinainte de Pyrrhon „suspecte” de scepticism.

[13] Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, p. 1.
[14] *Ibidem*, pp. 1–2.
[15] *Ibidem*, p. 3.

2. ÎNAINTE DE PYRRHON

Să începem cu **Anaxarh**, maestrul lui Pyrrhon, de la care cel din urmă a preluat indiscutabil primele „idei sceptice": a fost discipolul lui Diogenes din Smyrna, iar acesta al lui **Metrodoros** din Chios care „declara că nu știe nimic, nici chiar faptul că nu știe nimic"[16]. Conform comentatorului român al textului lui Diogenes Laertios, formula „știu că nu știu nimic" îi aparține totuși realmente lui Socrate, doar că Metrodoros o întărea spunând „nu știe nici faptul că nu știe nimic"[17]. Vom reveni, desigur, mai pe larg la Socrate, dar ideea poate fi inclusă printre gândurile sceptice ale filosofiei, căci, iată, în maniera lui Metrodoros, și scepticii declarați își afișau neutralitatea, dacă nu chiar ignoranța, în privința „pretinselor" cunoștințe științifice. Era o formulă care te scăpa de dogmatism sau de afiliere la vreo doctrină „dogmatică" nedorită.

Homer. Dar să mergem și mai departe în timp, iar Diogenes Laertios ne duce tocmai la Homer, care ar fi formulat chiar cerințele restrictive ale scepticismului, și ar fi nici mai mult, nici mai puțin, chiar întemeietorul școlii: „Unii îl consideră pe Homer întemeietorul acestei școli pentru că, mai mult ca oricare altul, dă expuneri diferite în momente variate cu privire la aceleași situații și niciodată în afirmațiile sale nu-i hotărât și dogmatic"[18]. La acest enunț, avem, într-o notă, o interpretare stranie a comentatorului român, care doar *presupune* că Diogenes Laertios nu s-ar fi referit la Homer ca la un sceptic autentic, ci doar despre Pyrrhon ca un admirator al poetului, pe care îl cita mereu[19]. Interpretarea corectă este cea mot-à-mot, în opinia noastră: principiul sceptic al celor două momente de evaluare a unei situații epistemice (a se vedea din nou prezentarea lui Sextus Empiricus) se regăsește tocmai la un poet îndepărtat, dar nu unul oarecare, ci chiar părintele spiritual al Greciei. Și să nu ignorăm aici totuși total ideea că grecii aveau obiceiul de a-și justifica opiniile prin câte o citare din Homer[20], poetul lor „național" (cum s-ar spune în zilele noastre), în mod general respectat.

Arhiloh. Trecerea în revistă a precursorilor scepticilor continuă la Diogenes Laertios cu Arhiloh, poet din secolul VII î.H., care ar avea un „comportament sceptic" spunând[21]:

> Omu-și schimbă 'ntruna, o Glaucos, tu fiul lui Leptines
> Gândul cum dorește Zeus, ce-l călăuzește zilnic.

[16] Diogenes Laertios, *op. cit.*, IX, 58.

[17] Aram M. Frenkian, nota 313 la Cartea a IX-a, capitolul X: „Anaxarh", în ediția Polirom, Iași, a lucrării *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, citată și mai sus, la p. 537.

[18] Diogenes Laertios, *op. cit.*, IX, 71.

[19] Aram M. Frenkian, nota 374 la Cartea a IX-a, capitolul X: „Anaxarh", în ediția Polirom, Iași, citată mai sus, la p. 540.

[20] Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, p. 1.

[21] Diogenes Laertios, *op. cit.*, IX, 71. Am preluat în cele ce urmează propunerile sceptice ante-Pyrrhon ale lui Diogenes Laertios, în traducerile lui C.I. Balmuș făcute în Diogenes Laertios, *op. cit*.

Ideea ar fi aici că omul nu își urmează propriile gânduri, propriile vreri, deci nu este liber, este supus voinței mai înalte a lui Zeus, ceea ce reprezintă o viziune non-optimistă, fatalistă, asupra statutului ființei umane. Observăm aici, dar și în cele ce urmează, la Diogenes Laertios, o identificare a scepticismului cu pesimismul în genere, cu „negarea" unei stări de fapt „pozitive".

Euripide (sec. V î.H.). Același „comportament sceptic" l-am găsi și la acesta[22]:

> Se poate spune oare, Zeus, despre acești nenorociți
> A spune minte c-au? De tine ținem, noi
> Poruncă ne e vrerea ta și fapta ni-i a ta dorință

Un soi de fatalism pe linie divină răzbate și la Euripide. Dar, cum spuneam, la vechii greci, fatalismul era obișnuit. Fatalismul legat de adevărul deținut numai de zei este invocat și la Platon (sec. V–IV î.H.), și ar fi un pasaj din dialogul *Timaios* care să confirme[23], dar și la **Empedocle** (sec. V î.H.) – iată la cel din urmă[24]:

> Lucruri de felul acesta nu pot muritorii să vadă
> Nici să le-audă, nici mintea lor șubredă să le cuprindă.

Mai departe:

Xenofanes (sec. VI–V î.H.)[25]:

> Purul adevăr nu-i cunoscut nici de oameni
> Nici nu-l vor cunoaște vreodată

Este aici o viziune asupra adevărului care va fi dezvoltată mai târziu în școlile sceptice.

La **Anaxagoras** (sec. V î.H.) putem reține două intervenții împotriva senzațiilor[26]:

> Din cauza fragilității lor, nu suntem capabili să judecăm adevărul.
> [Despre culori] Când sunt amestecate, senzația nu poate discerne dacă obiectul este o culoare, una și simplă sau nu.

Zenon din Elea (sec. V î.H.) cu teza[27]:

> Un mobil nu se mișcă nici în locul unde se află, nici în locul unde nu se află.

Zenon apare acum drept sceptic afirmând imposibilitatea mișcării, problemă discutată și în *Schițele pyrrhoniene* ale lui Sextus Empiricus[28]. De altfel, s-a spus că

[22] Diogenes Laertios, *op. cit.*, IX, 71.

[23] Diogenes Laertios, *op. cit.*, IX, 72. A se vedea și nota 381 la Cartea a IX-a, capitolul X: „Pyrrhon", în ediția Polirom, Iași, citată mai sus, la p. 540.

[24] Diogenes Laertios, *op. cit.*, IX, 73.

[25] *Ibidem*, IX, 72.

[26] Sextus Empiricus, *Contra logicienilor*, I, 90–91. Cele două cărți ale lucrării *Contra logicienilor* sunt părțile VII și VIII ale corpusului *Adversus mathematicos*; așa sunt citate în scepticologie.

[27] Diogenes Laertios, *op. cit.*, IX, 72.

[28] Sextus Empiricus, *Schițe pyrrhoniene*, III, 63–71.

Parmenide și Zenon, „unii dintre cei mai dogmatici filosofi ce au existat vreodată”, au avut, paradoxal, o influență mare asupra scepticilor prin distincția dintre inteligibil și sensibil, dintre adevăr și aparență[29]. Distincția se impusese însă în filosofia greacă și circula, mai ales în Vechea Academie, astfel încât nu s-ar putea face o filiație directă între eleați și sceptici în această privință. Tot așa în ce privește dialectica, „invenția eleaților”, cea care „a furnizat scepticismului arme redutabile”[30], și ea era deja practicată deja la scară largă în filosofia greacă.

Democrit (sec. V–IV î.H.), când „respinge calitățile sensibile” spunând[31]:

> Prin convenție există recele și prin convenție există caldul, dar cu adevărat există doar atomii și vidul.

Sau:

> Cu adevărat nu știm nimic, căci adevărul este în adâncuri.

Dacă primul citat exprimă mai degrabă concepția „atomistă” (dogmatică!) și antisenzorială (sceptică) a lui Democrit, cel de al doilea relevă direct credința „sceptică” a autorului în neputința atingerii adevărului.

Heraclit (sec. VI–V î.H.)[32]:

> Să facem presupuneri la întâmplare în chestiunile capitale.

Enunț pe care îl interpretăm drept o abținere de la judecată în probleme de mare interes filosofic. Iar în privința realității sensibile, un pasaj celebru furnizat de Platon în *Cratylos* (402 a)[33]:

> Heraclit spune undeva că toate sunt trecătoare, că nimic nu rămâne și, asemănând existența unui fluviu care curge, susține că e cu neputință să te cufunzi de două ori în același fluviu.

Sofiștii. Aceștia ar fi autentici precursori ai scepticismului: „Pyrrhonismul reia schița începută de sofiști și o realizează”[34]. Ca gânditori ce predau diferite științe sau arte în vederea perfecționării elevilor lor la tribunal sau în agora politică, sofiștii dădeau dovadă de un scepticism practic. Nu căutau să explice, nu căutau principii, precum filosofii obișnuiți, importantă era mai ales critica. Printre sofiști, s-a spus în acest context, doar Protagoras și Gorgias erau „încă filosofi”[35].

Maxima lui Protagoras „Omul este măsura tuturor lucrurilor” conduce la ideea că omul cunoaște prin senzații, care nu redau lucrurile așa cum sunt, ci așa cum ne apar nouă, în funcție de afectele și dispozițiile noastre. Cum să facem

[29] Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, p. 5.
[30] *Ibidem*, p. 5.
[31] Diogenes Laertios, *op. cit.*, IX, 72.
[32] *Ibidem*, IX, 73.
[33] ***, *Filosofia greacă până la Platon*, vol. I, partea a 2-a, *Heraclit*, capitolul „Viața și învățătura”, fragmentul 6, traducere și note de A. Piatkowski și I. Banu, p. 331.
[34] Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, p. 15, p. 19.
[35] *Ibidem*, pp. 12–14.

diferența dintre cele adevărate și cele false, fiind în afara noastră? Sunt în mod egal adevărate, fiind toate naturale[36]. Gorgias spune că „nimic nu este adevărat"; și, dacă ar fi, nu ar putea fi cunoscut, iar dacă ar putea fi cunoscut, nu am putea spune (comunica) nimic în acest sens.

O consecință a celebrei maxime a lui Protagoras pare a fi sursă sigură și pentru pyrrhonism[37] (idee conținută în schema sceptică de evaluare teoretică – vezi al doilea citat de mai sus): despre același lucru se pot spune două enunțuri contrare, la fel de valabile.

Mulți sofiști au discutat și distincția dintre dreptul natural și cel convențional (scris de om), distincție reluată mai târziu și de Pyrrhon și Carneade[38].

Mulți au considerat însă că cel mai important precursor al scepticismului este **Socrate**. În cartea lui Victor Brochard despre scepticii antici pe care am tot citat-o aici, capitolul al II-lea are titlul „Socrate și socraticii"; avem deci, și dinspre această direcție, bune temeiuri să îl considerăm pe Socrate și pe unii dintre discipolii lui drept precursori autentici ai școlii sceptice.

Găsim în mod evident anumite elemente de scepticism și la Socrate. Neîncrederea în cercetarea naturii, a cosmosului nu este la îndemâna muritorilor de rând, a propovăduit el[39]. Pornind de aici și de la formula sa bine cunoscută „Ceea ce știu cel mai bine este că nu știu nimic", el se îndreaptă spre altă formulă cu iz sceptic, anume „Numai zeul este înțelept", deci și știința oamenilor este precară, omul este un ignorant în genere. Conștiința ignoranței sale i-a adus și titlul de cel mai înțelept om al vremii sale din partea oracolului de la Delfi[40]. Îndoiala cu privire la capacitatea omului de a cunoaște îl face deci un soi de sceptic.

Spre deosebire de sofiști sau de sceptici, totuși, Socrate a dorit a fundamenta știința pe cunoașterea generalului, a avut un scop în eforturile sale filosofice: găsirea adevărurilor absolute, universale[41]. Calea sa spre adevăr, maieutica, presupunea și două procedee logice despre care Aristotel spunea că Socrate le-ar fi folosit primul în istorie – inducția și definiția. Altfel cum să înțelegem că discipolul său, Platon, a avut o teorie filosofică „dintre cele mai dogmatice care au fost vreodată"?[42] Dar filosofi din Noua Academie reținuți de istorie ca sceptici se revendicau totuși de la Socrate și Platon, pe motiv că urmau stilul lor argumentativ, caracterizat prin (1) analiza chestiunilor discutate prin metoda pro și contra, (2) suspendarea oricărei soluții dacă ea nu era satisfăcătoare.

Mai departe, dacă vom continua căutarea noastră de elemente sceptice la marii filosofi antici precum Platon și Aristotel, s-ar putea să păcătuim de-a dreptul:

[36] *Ibidem*, pp. 14–15.
[37] *Ibidem*, p. 16.
[38] *Ibidem*, p. 16.
[39] Xenofon, *Memorabilia*, I, 1.
[40] Platon, *Apărarea lui Socrate*, 21 a-d.
[41] Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, p. 21.
[42] *Ibidem*, p. 21.

suntem avertizați de respectatul scepticolog Victor Brochard că ar fi „ridicol să căutăm urme de scepticism la Platon și Aristotel”[43], așa că ne vom opri aici.

SEXTUS EMPIRICUS
DESPRE UNII „PRECURSORI” AI ORIENTĂRII SCEPTICE

Sextus Empiricus însuși găsește „înaintași” printre filosofii din trecutul său și elaborează istoricuri atunci când are nevoie. De pildă, discutând despre criteriul adevărului, el enumeră contestatarii și apărătorii acestuia. Criteriul (κριτήριον) este „într-un sens, ceva pe ce noi ne bazăm pentru a efectua anumite acțiuni și altele nu; într-un alt sens, ceva pe ce ne bazăm pentru a declara că unele lucruri au realitate, iar altele nu și pentru a stabili că unele sunt adevărate și altele false”[44]. Printre contestatarii criteriului (deci cu „talent” sceptic) se află Xenofanes, Protagoras, Gorgias, Metrodoros, Anaxarh, Anaxagoras. Altfel, Sextus Empiricus recunoaște ideile comune, laudă în subtext pe cei ce nu acceptă dogmatic anumite aspecte filosofice, după cum reiese din lucrările sale.

În afara similitudinilor arătate de Diogenes Laertios, scepticul Sextus Empiricus se detașează explicit de filosofia democriteană („în ciuda faptului că pornește de la nepotrivirile prilejuite de fenomene, [Democrit] se deosebește de noi, scepticii, când spune că, în conformitate cu adevărul, există atomii și vidul”[45]) sau de filosofia heracliteană („Este evident că filosofia heracliteană se deosebește de școala noastră sceptică. Heraclit se pronunță despre multe lucruri non-evidente în chip dogmatic..., cum ar fi coexistența contrariilor la același lucru”[46]).

Există diferențe semnificative și între sofiști și sceptici: la nivel de principiu, scepticii nu spun nici că totul e adevărat, nici că nimic nu e adevărat, în manieră sofistă, ci că *nu știu* nimic în acest sens; scepticii au grijă de metodă, sunt sistematici în expunerile lor (vezi, de exemplu, cei zece tropi ai lui Enesidem), spre deosebire de sofiști; scepticii nu caută profit material pentru învățăturile lor precum sofiștii, ei caută înțelepciunea în liniște, retrași; sunt conservatori, nu vor a răsturna ordinea religioasă sau politică precum unii gânditori sofiști revoluționari în acțiunea socio-politică[47]. Cât despre principala maximă a lui Protagoras, acesta susține teza dogmatică, non-evidentă, că „omul devine criteriul de cunoaștere a lucrurilor (...). Căci toate câte apar oamenilor (prin simțuri) există; cele ce apar nici unui om nu există”[48]. Mai general spus, scepticii nu mai leagă adevărul de interese particulare precum sofiștii, ci caută să instaureze în mod universal atitudinea de

[43] *Ibidem*, p. 29.
[44] Sextus Empiricus, *Contra logicienilor*, I, 29.
[45] Sextus Empiricus, *Schițe pyrrhoniene*, I, 214.
[46] *Ibidem*, I, 210–212.
[47] Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, pp. 16–19.
[48] Sextus Empiricus, *Schițe pyrrhoniene*, I, 219.

îndoială, cumpănire, de contestare astfel a posibilității cunoașterii; apoi ei caută, după suspendarea judecății, starea de liniște sufletească, ataraxia, spre deosebire de sofiști ce caută afirmarea și acțiunea socială.

Sextus Empiricus se delimitează și de Socrate, și de toată Vechea Academie; de exemplu: Platon, dacă „exprimă unele lucruri după formula sceptică, atunci când – cum spun unii – se exercitează în dialectică, nu va fi considerat pentru acest motiv sceptic”[49]. Dar Sextus se detașează și de Noua Academie, ține să se vadă diferențele, ori de câte ori are ocazia, tocmai pentru că urmărea întotdeauna claritatea; de pildă, scrie el, „cei din Noua Academie, chiar dacă spun că lucrurile sunt incomprehensibile, diferă de sceptici poate și prin faptul că ei afirmă că în sine toate lucrurile sunt incomprehensibile (căci susținerea lor o dau ca sigură, pe când scepticul admite că unele lucruri pot părea comprehensibile)”[50].

În fine, toate aceste delimitări, diferențe, operate de Sextus Empiricus, dovedesc, iată, încă din acea vreme, că orientarea sceptică este una separată de celelalte maniere de gândire și că anumite elemente de scepticism reperate în unele teorii filosofice nu sunt suficiente pentru a le include în scepticism (rămân doar niște rudimente sceptice).

[49] *Ibidem*, I, 223.

[50] *Ibidem*, I, 226. Pentru diferențele dintre cele trei mari orientări sceptice (pyrrhonismul, Noua Academie, neopyrrhonismul), a se vedea și Marius Dobre, *op. cit.*, pp. 111–145.